

ЖТН АР08855683 «Абай ілімін білудің, түсінудің және қолданудың ғылыми негіздері мен теориялық тетіктері» ҒЗЖ бойынша 2022 жылдың бірінші жартысында орындалған жұмыстардың нәтижелері туралы (2022 жылғы қаңтар – маусым)

1

Абай ілімінің, Абай ілімін білудің, түсінудің және қолданудың мағыналық-құрылымдық модельдерінің теориялық сипаттамасын жасау міндеті құрамдас үш мәселені шешу арқылы жүзеге асты:

а) мағыналық-құрылымдық модельдер теориясы Абай ілімін білудің, түсінудің және қолданудың 1) тек деңгейіндегі, 2) түр деңгейіндегі құрамдастарының ерекшеліктері, олардың өзара байланыстарының жүйесі, иерархиясы бойынша негізделді;

в) мағыналық-құрылымдық модельдің ғылыми сипаттамасы сол модельде көрініс тапқан зерттеу нысанының ерекшеліктерін анық аңғарту мүмкіншіліктеріне қарай берілді;

с) мағыналық-құрылымдық модельдің үлгісі екі түрлі пішінде жасалды: а) үшкіл (Абай үшкілі) пішінінде; ә) төрткіл пішінінде. Оларда теориялық, логикалық қисындар мен жүйелер пішінделген. Олардың Абай ілімі құрамдастарының мағыналық-құрылымдық логикасының жүйесіне сай болуы басты теориялық қағида болды. Бұл міндеттің толық шешімі арнайы тарау көлемінде монографияда жариялауға ұсынылды.

Зерттеу нәтижелері бойынша монографиялық тарау жазылып, монографияда жариялауға қабылданды.

Авторлық куәлік алынды: 2022 жылғы 15 маусым № 27243

<https://abai.kaznu.kz/?p=5199> <https://copyright.kazpatent.kz/?!.iD=wQEY>

1 (бірінші) не 2 (екінші) не 3 (үшінші) квартильдерге кіретін, Web of Science халықаралық деректер базасымен индекстелетін рецензияланатын ғылыми басылымда немесе Social Science Citation Index немесе Arts and Humanities Citation Index базасына кіретін немесе Scopus базасында cite Score бойынша кемінде 35 (отыз бес) процентиль бар кемінде 1 (бір) мақала немесе шолу жариялауға ұсынылды.

Зерттеу нәтижелері бойынша аналитикалық есеп дайындалды, Абай институтының вебсайтында «Ғылыми жоба АР08855683» деген рубрикамен ҒЗЖ бойынша мәліметтер қорында жарияланды: <http://abai.kaznu.kz/?cat=271>

2

Абай ілімін білудің, түсінудің және қолданудың ғылыми-әдістемелік тетіктері жасалды. Олар Абай ілімін білу, түсіну, қолдану барысында дидактикалық мақсатта пайдалануға лайықталған.

Абай ілімін білудің, түсінудің және қолданудың ғылыми-әдістемелік тетіктерін жасау бойынша зерттеу жұмыстары үш саланы қамтыды: а) ғылыми-әдістемелік тетіктердің қызметін қамтамасыз ету амалдарын негіздеу; в) ғылыми-әдістемелік тетіктердің жұмыс үдерісі кезеңдерінің логикалық жүйесін анықтау; с) Абай ілімін білудің, түсінудің және қолданудың ғылыми-әдістемелік тетіктерін жасау.

Абай ілімін білудің, түсінудің және қолданудың ғылыми-әдістемелік тетіктерін жасау олардың қызметін қамтамасыз ету амалдарына сай жүзеге асырылуы тиіс еді. Соған байланысты Абай ілімін білудің, түсінудің және қолданудың ғылыми-әдістемелік тетіктерінің қызметін қамтамасыз ететін амалдарға назар аударылды.

Абай ілімінің а) құрамдас үш бөлімі, б) құрамдас үш бөлімінің әрқайсысы, Абай ілімінің в) үш негізі (бастау көздері), с) үш негіздің әрқайсысы, Абай ілімінің басты категориялары Абай үшкілі үлгісі бойынша пішінге түсірілді, мағыналық-құрылымдық моделі біртұтас жүйе ретінде негізделіп, оның құрамдастарының әрқайсысы сараланды.

Абай үшкілі ретінде сипатталған тетіктің үлгісі, оның құрамдастарының ерекшеліктері мынадай логикалық жүйеге сай келуі шарт: а) Абай ілімінің тиісті мәніне сәйкес келеді; в) Абай ілімі құрамдастарына, оларға тән ерекшеліктерге сәйкес келеді; с) Абай ілімі құрамдастарының арасындағы логикалық байланыстардың заңдылықтарына сәйкес келеді.

Берілген үлгі-модельдер Абай шығармашылығын, Абай ілімінің жүйесін білудің, түсінудің және түсіндірудің дидактикалық құралы қызметін атқарады. Бұл – дидактикалық дизайн саласындағы маңызды құралдар. Әдеби шығарманың қандайы да белгілі бір мағыналық-құрылымдық бірліктерден тұрады. Олардың маңызды, негізгі қызмет атқаратын құрамдастарын осы модель-үлгіге сай жүйелеп, түсіндіру тиімді.

Абайдың білім концепциясында **Абайдың таксономиясы** деген ұғым бар. Ол Абайдың білім концепциясында негізделген танымдық үдерістердің иерархиялық жүйесі деген түсінікті білдіреді. Оны біз Абайдың білім концепциясында қолданылған қисындар негізінде алты деңгейде үлгіге түсірдік: ТАЛАП→ҚАБЫЛДАУ→БІЛУ→ТҮСІНУ→ЕСТЕ САҚТАУ→ҚОЛДАНУ.

Зерттеу нәтижелері бойынша:

БҒСҚК ұсынған нөлдік емес импакт-факторы бар отандық басылымдарда 2 мақала жарияланды; оқу құралы дайындалып, баспаға ұсынылды; мақалалар жинағы дайындалып, баспаға ұсынылды; аналитикалық есеп дайындалып, мақалалар жинағында жариялауға ұсынылды.

3

Абай ілімін білудің, түсінудің және қолданудың ғылыми-ақпараттық ресурстар базасының әдістемелік негізін жасау үш сала бойынша жүргізілуде:

а) ақпараттық ресурстар базасының ғылыми-әдістемелік негізін қалыптастыру;

в) орындалған жұмыстардың нәтижелерін жинақтау және сараптау;

с) жоба бойынша зерттеу нәтижелерін қорыту.

Зерттеу нәтижелері негізінде:

- «Абайтану антологиясы» атты ашық интеллектуалдық е-ресурстар базасы құрылды. Аталған интеллектуалдық е-ресурстар базасының университет кітапханасының ресми сайтына орналастырылуы және оны ұдайы толықтыруға мүмкіншілік жасалуы – әлеуметтік маңызы зор жетістік. Ол әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің интеллектуалдық құндылығы ретінде Қазақстанның білім және ғылым жүйесі үшін, дүние жүзі қазақтары үшін қолжетімді, пайдалы, игілікті болады деп күтіледі.

- Оқу құралы дайындалып, баспаға ұсынылды: Мұсалы Л.Ж., Даутова Б. Абай шығармалары: асыл нұсқа және аударма эквиваленттілігі. Оқу құралы;

- Монография жазылып, баспаға ұсынылды:

Абайдың таксономиясы. Білу, түсіну және қолдану: ұжымдық монография / жалпы ред. басқ. Ж. Дәдебаев; баспаға дайындағандар Л. Мұсалы, Б. Даутова;

- Аналитикалық есеп дайындалуда.

Есептен үзінді

6 Абай ілімінің, Абай ілімін білудің, түсінудің және қолданудың мағыналық-құрылымдық модельдерінің теориялық сипаттамасын жасау

Модель латынның *modulus* деген сөзінен шыққан. Мағынасы *үлгі* дегенді білдіреді.

Абай ілімінің, Абай ілімін білудің, түсінудің және қолданудың мағыналық-құрылымдық модельдері ақынның шығармашылығында белгілі бір үлгі, пішін, өрнек түрінде бейнеленбеген. Ол образы анық, нақты құбылыс емес. Сондықтан да Абай ілімінің мағыналық-құрылымдық модельдері ақпараттық үлгілер қатарына жатады.

Абай ілімінің мағыналық-құрылымдық модельдерін пішіндеу - ақын ілімін білдің, түсінудің және қолданудың оңтайлы әдісі әрі қолайлы құралы. Осы орайда жасалған мағыналық-құрылымдық модельдер Абайдың шығармашылығымен, ілімімен тығыз бірлікте қолданылады. Бұл модельдер өздігінше жеке-дара тұрып Абайдың шығармашылығының, Абайдың ілімінің маңызы мен мәнін таныта алмайды, тануға, танытуға септігін тигізетін көрнекі үлгі қызметін атқарады.

Абай ілімі ұғымының өзіне келетін болсақ, Абайдың шығармашылық мұрасының өн бойында түрлі жағдайларға байланысты айтылған қағидалардың бүкіл қорын бірбүтін тұтастық ретінде анықтауға, оның құрамдастарын, олардың арасындағы байланыстардың жүйесін саралап білуге тура келеді. Бұл жүйеде Абай ілімі үшін маңызды деген қағидалардың бәрін анықтап, олардың әрқайсысына тән мағыналық ерекшеліктерді табу, сөйтіп неғұрлым іргелі ұғымдарды даралау, белгілі бір ұстаным бойынша белгілі бір қасиеттеріне қарай таптастыру үлкен ізденісті қажет етеді. Өйткені бұл мәселе ақынның шығармашылық және логикалық ойлау машығын танумен, таным кеңістігін білумен тікелей байланысты шешіледі. Ал ақынның шығармашылық ойлау машығын терең тану, таным кеңістігін толық білу таным теориясы, ойлау психологиясы, логика сияқты ғылым

салаларымен сабақтасады.

Абай ілімінің мағыналық-құрылымдық модельдері, олардың жүйесі, теориялық сипаттамасы Абай ілімін білу, түсіну және қолдану үшін аса маңызды. Біздің зерттеуімізге дейін Абай ілімі жайында бірқатар ойлар, пікірлер айтылды. Алайда Абай ілімінің мағыналық-құрылымдық модельдері, олардың жүйесі қарастырылмады.

Зерттеу тобы жүргізген жұмыстардың нәтижесінде осындай дерексіз, нақты пішіні, образы анықталмаған шығармашылық ойлау үдерістерін, ол үдерістердің құрамдастарын логикалық үлгіде пішіндеуге, ол пішіннің теориялық сипаттамасын жасауға қол жетті. Әрбір мағыналық-құрылымдық модель Абайдың шығармашылығында көрініс тапқан қағидалардың логикалық, мағыналық-құрылымдық бірліктері мен тұтастығына негізделеді.

Абай ілімінің құрамдастары өзара және ішкі мағыналық-құрылымдық бірліктер жүйесімен тікелей байланысты. Зерттеу нысанының мағыналық-құрылымдық бірліктерінің жүйесін анықтамайынша оны модельдеу, пішінге түсіру мүмкін емес. Сөйте тұра зерттеу нысанының мағыналық-құрылымдық моделін жасамайынша оның құрамдастарының жүйесін толық тану, жете білу қиын.

Абайдың шығармашылық мұрасы құрамындағы әрбір шығарманың мағыналық-құрылымдық жүйесі, әрбір шығарманың мағыналық-құрылымдық бірлігінің өзіне тән мағыналық-құрылымдық пішіні бар. Олардың мағыналық-құрылымдық моделін жасау оларды білудің, түсінудің және түсіндірудің басты құралы болып табылады.

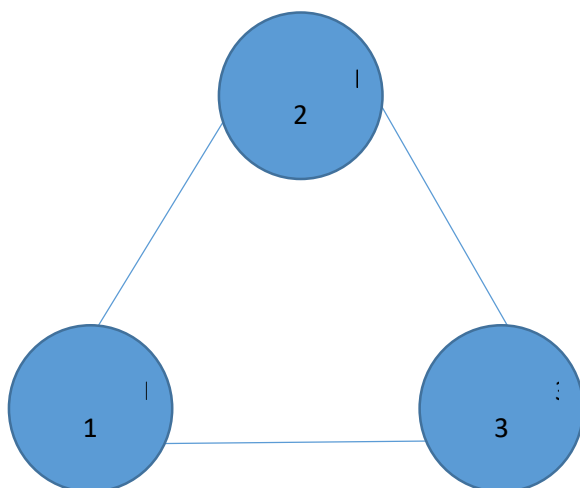
Абай ілімінің, Абай ілімін білудің, түсінудің және қолданудың мағыналық-құрылымдық модельдерінің теориялық сипаттамасын жасау барысында өзара байланысты ұғымдарды жүйелеудің методологиялық ұстанымдарын анықтауға ерекше назар аударылды. Мысалы, Абай ілімі, Абай ілімінің құрамдас бөлімдері, Абай ілімінің концепциялары, Абай ілімінің категориялары сияқты ұғымдардың бірбүтін жүйедегі орнын анықтау мақсатында іргелі ғылыми ізденіс жұмыстары жүргізілді. Басшылыққа алынатын методологиялық ұстанымдар негізделді. Әуелі Абай ілімінің жүйесіндегі қағидалар басты мағыналық сипаттарына қарай тиісті категориялар бойынша сараланды: 1) құндылықтар концепциясы; 2) білім концепциясы; 3) тыңдаушы тұлғасы концепциясы; 4) имани гүл концепциясы; 5) орта шама концепциясы. Бұл қатарды толықтыруға болады: 1) қызыл тіл концепциясы; 2) өзін өзі тану концепциясы; 3) толық адам концепциясы т.б.

Көрсетілген концепцияларды арнайы қарастыру Абай ілімін, Абай ілімінің құрамдастарын, негіздерін, категорияларын анықтауға және оларды жүйелеуге, ол жүйені үлгіге салуға қажетті жағдай қалыптастыруға алып келді.

Зерттеу жұмыстары барысында алдыңғы бес концепция жеткілікті деңгейде қарастырылды, бұл ретте қол жеткен нәтижелер Абай ілімінің мағыналық-құрылымдық моделін жасауға негіз болды.

Абай ілімінің мағыналық-құрылымдық моделінің логикалық жүйесі анықталды.

Абай ілімінің біз ұсынып отырған мағыналық-құрылымдық моделі жүйесінде әр құрамдас бөліктің сипаттары, категориялары Абайдың шығармашылық мұрасында көрініс тапқан ұғымдар мен түсініктер негізінде түзілді. Аталған сипаттар мен категориялар өзгермейді, жетілдірілмейді деуге болмайды. Бұл бағытта жасалар жұмыстарға ешкім тежеу қоймайды. Ең бастысы – Абай ілімінің мағыналық-құрылымдық моделінің жасалғаны. Жасалған модельге сүйене отырып, Абайдың ілімінің мағыналық-құрылымдық моделін көз алдымызға алып келіп, оны нақты белгілері бойынша саралау мүмкіншілігіне қол жеткізудің өзі – әлеуметтік маңызы бар үлкен нәтиже. Сонымен қатар мына жайды ескеруге тура келеді: Абай ілімінің Абайдың шығармашылық мұрасындағы жүйесін Абай ілімінің біз жасаған мағыналық-құрылымдық моделі алмастыра алмайды.

1 Үшкіл. Абай үшкілі

Абай ілімінің
үш құрамдас
бөлімі

Шартты белгілердің мәні:

1 – Ақыл
2 – Қайрат
3 – Жүрек

Абай ілімінің мағыналық-құрылымдық моделі – шартты, символдық мәндегі теориялық үлгі. Ол - Абай ілімінің Абай шығармашылығындағы жүйесінің жинақталған, тұтасқан, сөйтіп көрнекі үлгіге түскен түрі. Онда Абай ілімінің басты мағыналық-құрылымдық жүйесі көрініс тапқан.

Абай ілімінің құрамдас бөлімдерінің өзара бірлігі мен тұтастығы «Абай үшкілі» үлгісінде сипатталды.

Абай:

Ақыл, қайрат, жүректі бірдей ұста,
Сонда толық боласың елден бөлек.
Жеке-жеке біреуі жарытпайды,
Жол да жоқ жарыместі «жақсы» демек [І т., 128], -

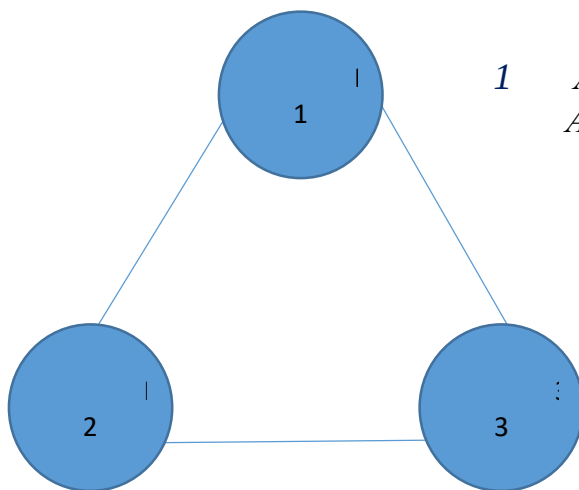
дейді. Енді бірде ақынның:

Үш-ақ нәрсе – адамның қасиеті:

Ыстық қайрат, нұрлы ақыл, жылы жүрек [І т., 249], -

деп жазатыны бар. Ақынның осы және басқа ойлары мен қағидалары негізінде *ақыл, қайрат, жүрек* арасындағы қатынасты жоғарыдағыдай «Абай үшкілі» үлгісінде бергенді дұрыс көрдік. Берілген үлгіде *ақыл, қайрат, жүрек* үшеуі өзара бірдей қатынаста, бірінен екіншісінің немесе үшіншісінің асықтығы, артықшылығы немесе кемдігі жоқ. Қайрат ыстық, ақыл нұрлы, жүрек жылы – бұл қасиеттер маңызды, мәнді. Бірақ бұл үшеуінің қасиеттері қандай маңызды, мәнді болса, олардың адамның тіршілігінде алатын орнының, атқаратын қызметтерінің бірдей болуы да басты шарт.

Абай ілімінің мағыналық-құрылымдық моделі бірбүтін күрделі тұтастық болғанда, оның құрамдастары сол бүтіннің бөлшектері түрінде дараланады. Құрылымдық жүйеде осылай екені рас. Ал бұлардың қызметінің арасындағы қатынастан туатын қасиет бөле-жаруға келмейді, ол – бірбүтін. Адамның қасиеті Ыстық қайрат, нұрлы ақыл, жылы жүрек үшеуінің өзара жарасымы, келісімі, бірлігі нәтижесінде туады. Бірақ бұлардың ешқайсысы да адамның қасиетін білдіретін бүтіннің бөлшегі бола алмайды.

1 Абай үшкілі.

Ақыл: сипаттары мен категориялары

Шартты белгілердің мәні:

1 – Ақыл

2 – Ақылдың сипаттары

3 – Ақылдың категориялары

Абай ілімінің құрамдас бөлімдерінің әрқайсысы «Абай үшкілі» үлгісінде ұсынылды. Мысалы: Ақыл↔сипаттары↔категориялары.

Абайдың Имани гүл концепциясы үш сүюге негізделеді. Абай:

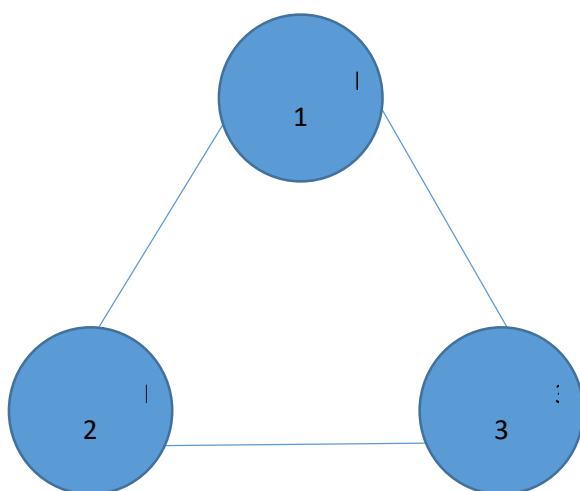
Махаббатпен жаратқан адамзатты,
Сен де сүй ол Алланы жаннан тәтті.
Адамзаттың бәрін сүй бауырым деп,
Және хақ жолы осы деп әділетті.

Осы үш сүю болады имани гүл... [І т., 304] –

дейді. Абайдың Имани гүл концепциясы туралы тарауда Имани гүлдің мәні, құрылым жүйесі арнайы пайымдалды. Имани гүлдің құрамдастары, үш сүюдің мәнісі мен сипаттары, олардың арасындағы қатынастар жүйесі анықталып, жаңа тұжырымдар жасалды. Абайдың Имани гүл концепциясының құрамдастарын Абай үшкілі үлгісінде пішіндеудің дұрыстығы дәйектелді.

Абайтану ғылымында Абайдың Имани гүліндегі үш сүю түрлі тұрғыдан сипатталды. Олар Абайдың Имани гүл концепциясы туралы тарауда кеңінен пайымдалды. Біз ұстанған қағида бойынша, мұндағы әр сүюдің сүюшісі – әрі сүюші, әрі сүйікті. Осы қағида тұрғысынан пайымдағанда ғана Абайдың Имани гүліндегі үш сүюдің мәнін дұрыс түсінуге болады.

Абайдың сипаттауында Имани гүл болатын үш сүюдің жүйесіндегі үш субъекті де әрі сүюші, әрі сүйікті. Әрі сүюші, әрі сүйікті боламайтын тұлғалар, құбылыстар Имани гүл жүйесіне енбейді.

3 Имани гүл құрамдастары

Шартты белгілердің мәні:

- 1 – бірінші сүю: Алланың адамды сүюі
- 2 – екінші сүю: адамның Алланы сүюі
- 3 – үшінші сүю: адамның адамды, адамзаттың бәрін сүюі

Абайдың Имани гүл концепциясында үш сүю бары көрсетілді. Сүю барда сүюші мен сүйікті бар. Үш сүюдің құрамдастарының әрқайсысы әрі сүюші, әрі сүйікті. Абайдың Имани гүлінің ерекшелігі осындай бірбүтін жүйесінде. Бұл жүйедегі сүюші әрі сүйікті құрамдастарды басқалармен ауыстыруға немесе алмастыруға болмайды. Бұл үшеуінің Абай үшкіліндегі бірлігі мен тұтастығын бұзуға жол жоқ.

Абай ілімінің, Абай ілімін білудің, түсінудің және қолданудың мағыналық-құрылымдық модельдерінің теориялық сипаттамасын жасау мақсатындағы жұмыстар мына бағыттар бойынша жүргізілді: а) мағыналық-құрылымдық модельдер теориясын негіздеу; в) мағыналық-құрылымдық модельдің ғылыми сипаттамасы; с) мағыналық-құрылымдық модельдің үлгісі.

ҒЗЖ жетекшісі
проф. Ж. Дәдебаев
14.06.2022